Юр'єва П.Б.,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки,
*Університет державної фіскальної служби України***Iurieva Polina,**Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economic,
University of the State Fiscal Service of Ukraine

ГЕНЕЗИС ФОРМ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Юр'єва П.Б. Генезис форм міжнародної економічної інтеграції та їх класифікація. У статті актуалізується проблематика генезисних зародків форм міжнародної економічної інтеграції в умовах сучасних процесів її трансформації та конвергенції. Сформовано узагальнені структурні ознаки форми міжнародної економічної інтеграції. Розглянуто наявні в доктрині думки на етапи та форми міжнародної економічної інтеграції. Наведений аналіз класичних форм міжнародної економічної інтеграції, їхня динамічна сутність. Визначено нетрадиційні форми міжнародної економічної інтеграції. Зроблено висновок про те, що класичні форми міжнародної економічної інтеграції у поєднанні з нетрадиційними моделями та схемами дають змогу суб'єктам інтеграційного процесу знаходити для себе найбільш прийнятні форми інтеграційної взаємодії. Узагальнено та доповнено класифікаційну схему форм міжнародної економічної інтеграції. Встановлено, що розгляд визначень форми міжнародної економічної інтеграції, характеристик етапів у генезі інтеграції взаємодії, подібностей та відмінностей форм міжнародної економічної інтеграції дає можливість доповнити наявну класифікацію міжнародних інтеграційних процесів в умовах нестабільності світової економіки.

Ключові слова: інтеграційний простір, інтеграційний процес, суб'єкт інтеграції, інтеграційне об'єднання, міжнародна економічна інтеграція, форма міжнародної економічної інтеграції.

Юрьева П.Б. Генезис форм международной экономической интеграции и их классификация. В статье актуализируется проблематика генезисных начал форм международной экономической интеграции в условиях современных процессов ее трансформации и конвергенции. Сформированы обобщенные структурные признаки формы международной экономической интеграции. Рассмотрены существующие в доктрине мнения про этапы и формы международной экономической интеграции. Представлен анализ классических форм международной экономической интеграции, их динамическая сущность. Определены нетрадиционные формы международной экономической интеграции. Сделан вывод о том, что классические формы международной экономической интеграции в соединении с нетрадиционными моделями и схемами позволяют субъектам интеграционного процесса находить для себя наиболее приемлемые формы интеграционного взаимодействия. Обобщена и дополнена классификационная схема форм международной экономической интеграции. Рассмотрение определений понятия формы международной экономической интеграции, характеристики этапов в генезисе интеграции, сходств и различий между формами международной экономической интеграции дает возможность дополнить существующую классификацию международных интеграционных процессов в условиях нестабильности мировой экономики.

Ключевые слова: интеграционное пространство, интеграционный процесс, субъект интеграции, интеграционное объединение, международная экономическая интеграция, форма международной экономической интеграции,

Iurieva Polina. Genesis of forms of international economic and its classification. The article actualizes the problems of the genesis principles of forms of international economic integration in the context of modern processes of its transformation and convergence. International economic integration is considered in three interrelated aspects: an objective process, an objective result, and integration policy. The study showed that in theories of international economic integration there is no universal approach to determining the content of the concept of the form of international economic integration. Generalized structural features of the form of international economic integration are formed. The author's definition of the concept of international economic integration is presented. Opinions on the stages and forms of international economic integration existing in the doctrine are considered. Analysis of classical forms of international economic integration is presented (free trade zone, customs union, common market, economic union, full economic integration), its dynamic essence is defined. Non-traditional forms of international economic integration defined (zone of economic growth, zone of free trade plus, cooperation in the economic sphere; single

economic space (common market); autarky and federation). It is concluded that the classical forms of international economic integration combined with unconventional models and schemes, allow the subjects of the integration process to find for themselves the most acceptable forms of integration interaction. A classification system of forms of international economic integration has been formed and it based on theoretical generalizations and the practice of integration interaction of the subjects of the integration process. Modern trends in the development of forms of international economic integration have been formed. Consideration of the definition of the forms of international economic integration, the characteristics of the stages in the genesis of integration, the similarities and differences between the forms of international economic integration – make it possible to supplement the classification of international integration processes in conditions of instability of the world economy.

Key words: integration space, integration process, subject of integration, integration association, international economic integration, form of international economic integration.

Постановка проблеми. Інтеграція у світовому господарстві є закономірним проявом еволюції господарської системи суспільства, в якій реалізуються суперечності між глобалізацією та інтеграцією. Її кінцевою метою в економічному аспекті є прискорення темпів економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності як усієї відтворювальної системи, так і окремо взятої системи суб'єкта інтеграційних процесів. Стрімкий розвиток глобалізаційних тенденцій у світовому господарстві привніс суттєві корективи у форми та механізми міжнародної економічної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи міжнародної економічної інтеграції обґрунтовані у роботах таких вітчизняних та західних учених, як Б. Балаш, І. Бураковський, К. Багдасарян, М. Ганєєва, Н. Диденко, В. Зуєв, Ф. Кахнерт, Р. Курбанов, Д. Лук'яненко, С. Мариніна, П. Річардс, П. Робсон, О. Риндзак, Ф. Рут, Т. Сазонова, В. Сіденко, Е. Стоттжесдк, А. Філіпенко, С. Чернишев, Ю. Шишков та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій, в умовах поліцентричності світу очевидне недостатнє розроблення теоретико-методологічних аспектів дослідження міжнародної економічної інтеграції, зокрема, виявлення трансформаційних та «якісно нових» форм її прояву для подальшого розроблення інструментарію оцінки інтеграційних можливостей суб'єктів інтеграційних процесів.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження процесу зародження та урізноманітнення форм міжнародної економічної інтеграції, визначення їхніх змістовних характеристик та особливостей, а також вироблення класифікаційної системи інтеграційних форм в економічній сфері з урахуванням теоретичних напрацювань та практичних аспектів діяльності суб'єктів інтеграційного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття міжнародної економічної інтеграції доцільно розглядати у трьох взаємопов'язаних аспектах, а саме: 1) як об'єктивний процес (або тенденція), який має матеріальний базис (матеріальні передумови); 2) як об'єктивний результат, який виражається у створенні інтеграційного об'єднання (угруповання) тієї чи іншої форми; 3) як політика у сфері інтеграції, яка, по-перше, є об'єктивною тією мірою, в якій спирається на наявні матеріальні передумови, а по-друге, суб'єктивною, оскільки відбиває баланс політичних інтересів і завдань, які далеко не завжди мають достатню матеріальну базу. Ці аспекти невіддільні, а результат неможливий без матеріальних передумов і проведення політики інтеграції [1].

Загалом форма міжнародної економічної інтеграції визначається інституціональною структурою інтеграційного об'єднання та механізмами взаємодії між суб'єктами інтеграційних процесів. Відзначимо, що в економічній літературі наведений доволі широкий перелік класифікаційних ознак інтеграційних форм. Виходячи з наявних теоретичних підходів у цьому аспекті [2] та з урахуванням об'єктивних ознак уже чинних та активних інтеграційних об'єднань, можна виділити такі складові елементи, що формують форму поняття міжнародної економічної інтеграції: види суб'єкта інтеграційного процесу; цілі інтеграційної взаємодії в економічній сфері; форма взаємодії між суб'єктами інтеграційного процесу; глибина інтеграційної взаємодії в економічній сфері; інституційне оформлення інтеграційного об'єднання; спрямованість інтеграційного об'єднання; швидкість інтеграційних процесів; експансивність інтеграційного об'єднання; просторові межі інтеграційного об'єднання.

Таким чином, форма міжнародної економічної інтеграції – це складне, багатогранне поняття, зміст якого формує сукупність складників, які взаємопов'язані та доповнюють один одного.

Найбільшого поширення в західній науковій літературі, а згодом і в Україні отримала інтерпретація генезису форм інтеграції дослідником Б. Балас. Вона виділяє п'ять форм інтеграції, такі як: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз і «повна економічна інтеграція» [3].

Відповідно до підходу Б. Балас, першою формою міжнародної економічної інтеграції є зона вільної торгівлі (далі – ЗВТ), у межах якої скасовуються митні тарифи та кількісні обмеження у зовнішній торгівлі між країнами-учасниками інтеграційного об'єднання за збереження власної зовнішньоторговельної політики стосовно третіх країн.

Друга форма міжнародної економічної інтеграції передбачає перетворення ЗВТ у митний союз (далі – МС). На цьому етапі ЗВТ доповнюється загальним для всіх країн-учасників інтеграційного об'єднання зовнішнім митним тарифом та проводиться єдина зовнішньоторговельна політика стосовно третіх країн, формуються єдині зовнішні кордони.

У міру поглиблення економічної взаємозалежності країн-учасниць інтеграційного об'єднання відбувається перехід у якісно нову форму міжнародної економічної інтеграції – це загальний ринок (далі – ЗР), який забезпечує вільний рух не лише товарів і послуг, але і факторів виробництва (капіталу, робочої сили).

У формі економічного союзу (далі – ЕС) здобутки ЗР доповнюються гармонізацією фіскальної, грошової,

промислової, регіональної, транспортної – усіх складових частин економічної політики. Інтеграційна взаємодія здійснюється через ринкову лібералізацію, за якої скасовуються дискримінаційні заходи, спрямовані проти імпорту країн-партнерів винятково на підставі національної належності.

Найвищою формою інтеграційного процесу, за Б. Балас, можна вважати утворення економічного та валютного союзу (далі – ЕВС), сутність якого полягає у повній інтеграції господарських комплексів країн-учасниць, а також введення єдиної валюти та створення наднаціональних органів управління, рішення яких мають обов'язкову силу для країн-учасниць.

Класифікація форм міжнародної економічної інтеграції Б. Балас була проведена на основі критеріїв скасування дискримінації компаній різної національної приналежності та ступеня лібералізації руху факторів виробництва. При цьому кожна наступна стадія відрізнялася від попередньої вищим ступенем лібералізації руху факторів виробництва.

Ідея послідовності етапів міжнародної економічної інтеграції від «нижчих» до «вищих» культивувалася з 1960-х рр., коли у наукових колах та серед істеблішменту з'явилося усвідомлення необхідності вивчення міжнародної економічної інтеграції як глобального процесу, при цьому інтеграція представлялася сучасникам як єдиний можливий напрям розвитку інтеграційних об'єднань.

Проте реальний процес міжнародної економічної інтеграції в силу своїх внутрішніх суперечностей не може розвиватися прямолінійно та поступово, як пропонує Б. Балас. Досвід наявних та активних інтеграційних об'єднань показав значні складнощі створення єдиного економічного простору та різний ступінь зацікавленості у глибині взаємопроникнення та переплетіння сторін, що не вкладається у сформульовані схеми. Функціональні особливості наявних інтеграційних об'єднань вказують на множину форм інтеграції, в яких проявляється часткова модифікація класичної схеми в одних випадках та суттєва трансформація – в інших [4].

Досліджуючи генезис міжнародної економічної інтеграції, не всі дослідники визначають стадійність за класичною схемою, мало того, виділяють і інші її форми. Наприклад, В. Сіденко [5], І. Бураковській [6], Д. Лук'яненко [7] вводять у загальну схему таку форму міжнародної економічної інтеграції, як зона преференційної торгівлі (далі – ЗПТ), яка передуює стадії зони вільної торгівлі. У межах ЗПТ встановлюється відносно дешево, ніж стосовно третіх країн, тарифні або нетарифні бар'єри у відносинах із країнами-членами інтеграційного об'єднання. Ця інтеграційна форма разом із ЗВТ та МС об'єднується в один загальний тип – «торговельна зона», а ЗР, ЕВС утворюють інший тип – «виробнича інтеграція».

Натомість Ф. Рут, А. Філіпенко [8], Ю. Шишков [9] вводять такі інтеграційні форми, як «промислова зона вільної торгівлі» та «повна зона вільної торгівлі».

Наприкінці 1980-х років теорії інтеграції оперують формами «єдиний ринок» або «європейський внутрішній ринок», який характеризується вищою стадією об'єднання ринків, що створює передумови для формування економічного (та валютного) союзу [5].

В економічній літературі часто поняття «загальний ринок» і «єдиний ринок» ототожнюються. Однак,

попри те, що це по суті одна і та сама інтеграційна форма, між ними все ж таки існують досить якісні відмінності за глибиною інтеграції, які проявляються в усуненні всіх бар'єрів (наприклад, вилучень і обмежень) для руху товарів та факторів виробництва. При цьому, по-перше, не всі інтеграційні об'єднання формату спільного ринку, прагнуть до повного усунення всіх бар'єрів; по-друге, процес переходу від загального ринку до єдиного ринку може зайняти кілька десятиліть. Політика країн об'єднання може бути узгодженою, але різною за своїм змістом і наповненням. Вона може залишатися повністю суверенною, але певною мірою скоординованою та містити загальні для декількох країн елементи, тобто бути в більшій чи меншій мірі загальною політикою. Ступінь координації політики буде відбивати рівень досягнутої взаємодії між країнами. Однак можливий і інший рівень координації політики й способу її забезпечення. Політика в якійсь сфері може формуватися не лише суверенною країною, а й країнами-партнерами та структурними об'єднаннями і бути єдиною для всіх. Єдина політика передбачає застосування наднаціонального механізму її формування, наприклад, відхід від процедури одноголосного голосування, підвищення ролі наднаціональних інститутів у визначенні політики тощо [10].

На думку низки інших учених [11; 12], після встановлення спільного ринку слідує інтеграційна форма економічного союзу, далі – валютного (або монетарного) і політичного союзу.

В економічній літературі є й інша позиція у вищезазначеному контексті, а саме створенню економічного союзу передують такі форми, як платіжний союз і валютний союз, метою яких є введення єдиної валюти платежу [13]. За такого підходу найвища форма міжнародної економічної інтеграції називається «єдиний економічний простір» [14].

У межах концепції «нового регіоналізму» сформувалася більш розширена інтеграційна форма ЗВТ – «ЗВТ плюс» (далі – ЗВТ+), яка разом зі стандартними преференціями в зовнішній торгівлі включає: загальні норми захисту прав іноземних інвесторів і лібералізацію вкладень капіталу; створення і гармонізацію нормативно-правової бази щодо захисту авторських прав, патентів тощо; єдині технічні регламенти та стандарти продукції та послуг [15].

О. Риндзак [16] у своєму дослідженні міжнародної економічної інтеграції вводить дві полярні її форми, такі як автаркія та федерація. Перша означає політичну та економічну відособленість, незалежність учасників інтеграційного процесу один від одного, а її проявами є обмеження імпорту, стимулювання експорту, консервація економіки, створення ізольованої держави. Інша інтеграційна форма формується тоді, коли кілька учасників інтеграційних процесів, зберігаючи відносну самостійність, утворюють єдину союзню державу з єдиним громадянством, армією та урядом.

Р. Курбанов [17] вважає за доцільне упорядкувати форми міжнародної економічної інтеграції таким чином: співпраця в економічній сфері; зона преференційної торгівлі; зона вільної торгівлі; митний союз; єдиний економічний простір (загальний ринок); економічний союз.

А. Мариніна [18] характеризує міжнародну економічну інтеграцію такими формами, як: зона економіч-

ного росту, зона преференційної торгівлі, промислова зона вільної торгівлі, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, політичний союз.

Для виявлення всього розмаїття можливих форм інтеграційної взаємодії держав В. Зуєв [10] вводить критерій «ступінь координації політики». На його думку, міжнародна економічна інтеграція може розвиватися в «м'якому», гнучкому варіанті, який передбачає розв'язання спільних проблем, виконання певних функцій національними регуляторними інструментами в загальному форматі програм. М'яка інтеграція розвивається у таких формах, як: зона вільної торгівлі, загальна (економічна) політика, загальний ринок, загальна валютна система, економічний союз. Інший формат – структурна інтеграція, яка передбачає використання наднаціонального алгоритму з'єднання надбудованих (державних управлінських) регуляторних інститутів і механізмів, формування єдиних економічних програм (політик). За такого підходу інтеграційні форми включають: митний союз (єдину митну політику), єдину економічну політику, єдиний ринок, валютний союз, повну економічну інтеграцію.

Для комплексного, більш повного висвітлення генезису форм інтеграційної взаємодії доцільно включити просторовий критерій їх класифікації. Зауважимо, що більшість досліджень міжнародної економічної інтеграції здійснюють на макро- і мікрорівнях. Ми ж вважаємо, що інтеграційні процеси проходять усю вертикаль господарської взаємодії та набувають певного прояву та форми, а саме:

1) макрорівень – корпоративний рівень (підприємства, галузі) – злиття та поглинання підприємств, створення транснаціональних корпорацій;

2) мезорівень – регіональний рівень (області, округи, штати, райони тощо) – міжрегіональне економічне співробітництво, створення транскордонних регіонів, міжрегіональних (особливих) економічних зон, регіональних кластерів, територіально-виробничих комплексів, Єврорегіонів;

3) макрорівень – загальнодержавний рівень – міждержавне співробітництво, утворення інтеграційного об'єднання у формі зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного союзу;

4) мегарівень – глобальний рівень (рівень інтеграційних об'єднань) – співробітництво інтеграційних об'єднань, їх розширення та злиття.

У межах міжнародного права форми міжнародної економічної інтеграції також набули певного визна-

чення та оформлення, але лише на регіональному рівні. Зокрема, Організацією економічного співробітництва та розвитку декларуються такі інтеграційні форми, як зона вільної торгівлі, митний союз, загальний ринок і економічний союз. ГАТТ/СОТ виділяє регіональні торговельні угоди трьох форм, таких як: зона вільної торгівлі, митний союз і угода про економічну інтеграцію.

Сучасні тенденції розвитку міжнародної економічної інтеграції свідчать, що основною інтеграційною формою є ЗВТ. При цьому диференціюються об'єкти інтеграції – послуги, інвестиції, об'єкти інтелектуальної власності, трудова міграція, конкурентна політика, технічне регулювання. Це пов'язано з поглибленням інтеграції в режимі «ЗВТ+». Варто також відзначити ще одну характеристику сучасної інтеграційної взаємодії – це невідповідність назви інтеграційного об'єднання та/або задекларованої інтеграційної форми реальному економічному змісту. Доволі часто у назвах інтеграційних об'єднань міститься поняття «загальний ринок», «економічний чи валютний союз», але за змістом більшість із них відповідає або ЗВТ, або МС.

Висновок з проведеного дослідження. Резюмуючи вищесказане, важливо відзначити, що у сучасному світі розвиваються різновекторні інтеграційні тенденції, коли регіональний розріз одного інтеграційного процесу як би накладається на інший, глобальний, або має прикордонний характер. Створюються нові інтеграційні об'єднання із щільним ядром із розвинутих країн та периферії із середньо- та слаборозвинених країн. Класичні форми міжнародної економічної інтеграції доповнюються новими нетрадиційними інтеграційними схемами (ЗВТ+, автаркія тощо). Поряд із цим спостерігаються певні дезінтеграційні тенденції – BREXIT, вихід України та Грузії зі складу СНД тощо. Значні корективи у розвиток інтеграційної взаємодії привнесла нова світова економічна криза, підкріплена пандемією COVID-19, які по суті відкрили недосконалість західноєвропейського інтеграційного механізму, який, до речі, був світовим інтеграційним еталоном. ЄС у кризовій ситуації був неспроможний реалізувати задекларовані положення єдиної політики у галузі охорони здоров'я та забезпечення безпеки громадян ЄС. Більше того, в таких умовах теоретичні передбачення деглобалізаційних тенденцій отримали цілком реальну реалізацію. Очевидно, що на перший план виступає потреба у перегляді чинних та розробленні нових форм інтеграційної взаємодії на всіх рівнях інтеграційного простору.

Список використаних джерел:

1. Чернышев С.В. Региональная экономическая интеграция и правила ВТО. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2010. № 7. С. 28–37.
2. Багдасарян К.М. Анализ модели экономической интеграции. *Журнал экономической теории*. 2019. Т. 16. № 3. С. 352–361.
3. Balassa B. (1994) The Theory of Economic Integration: An Introduction. In: Nelsen B.F., Stubb A.C.G. (eds). The European Union. Palgrave, London, 1964. P. 125–137. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23984-9_15
4. Международная экономическая интеграция : учебное пособие / под. ред. Н.Н. Ливенцева. Москва : Экономистъ, 2006. 430 с.
5. Сіденко В.Р. Україна в процесах міжнародної інтеграції. Харків : Форт, 2003. 280 с.
6. Бураковский И.В. Теория международной торговли. Київ : Основи, 1996. 241 с.
7. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 204 с.
8. Рут Ф. Р., Філіпенко А.А. Міжнародна торгівля та інвестиції / пер. з англ. : Олесевича Д., Олесевича О., Кузика П. Київ : Основи, 1998. 743 с.
9. Шишков Ю.В. «Общий рынок»: надежды и действительность. Москва : Мысль, 1972. 252 с.

10. Зуев В.Н. Методология классификации и оценки форм региональной интеграции. *Евразийская Экономическая Интеграция*. 2014. № 3(24). С. 25–42.
11. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / пер с англ.; предисл., коммент., сост. А.Г. Худокормов. Москва : Экономика, 1993. 543 с.
12. Менса К.М. Прогрессивное формирование экономического сообщества стран Западной Африки (ЭКОВАС) с целью экономической интеграции. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2014. № 2. С. 245–246.
13. Мировая экономика и международные экономические отношения : учебник / под ред. А.С. Булатова, Н.Н. Ливенцева. Москва : Магистр: НИЦ ИНФРА-М, 2013. 654 с.
14. Моргоев Б.Т. Региональная интеграция как элемент устойчиво-сбалансированного развития территорий. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2014. № 6. С. 164–167.
15. Ганеева М.В. Проблема эффективности региональных интеграционных проектов в современной экономике. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика*. 2016. № 2. С. 50–61.
16. Риндзак О.Т. Міжнародна економічна інтеграція у системі чинників державної міграційної політики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 655–660.
17. Курбанов Р.А. Экономическая интеграция: понятие, теории и виды. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2015. № 2. С. 107–111.
18. Мариніна С.В. Сутність, проблеми та перспективи розвитку форм міжнародної економічної інтеграції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 5–6. С. 40–47.

References:

1. Chernyshev S.V. (2010) Regional'naya ekonomicheskaya integratsiya i pravila VTO [Regional Economic Integration and WTO Rules]. *Russian Foreign Economic Bulletin*, no. 7, pp. 28–37.
2. Bagdasaryan K.M. (2019) Analiz modeli ekonomicheskoy integratsii [Analysis of the economic integration model]. *Journal of Economic Theory*, vol. 16, no. 3, pp. 352–361.
3. Balassa B. (1994) The Theory of Economic Integration: An Introduction. In: Nelsen B.F., Stubb A.CG. (eds) *The European Union*. Palgrave, London, 1964. Pp. 125–137. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23984-9_15
4. Liventsev N.N. (2006) Mezhdunarodnaya ekonomicheskaya integratsiya [International economic integration]. Moscow: Economist. (in Russian)
5. Sidenko V.R. (2003) Ukrayina v procesax mizhnarodnoyi integratsiyi [Ukraine in the process of international integration]. Kharkiv: Fort. (in Ukrainian)
6. Burakovs'ky'j I.V. (1996) Teoriya mizhnarodnoyi torgivli [Theory of international trade]. Kyiv: Basics. (in Ukrainian)
7. Luk'yanenko D.G. (2005) Ekonomichna integratsiya i global'ni problemy' suchasnosti [Economic integration and global problems of modernity]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
8. Rut F.R., Filipenko A.A. (1998) Mizhnarodna torgivlya ta investy'ciyi [International trade and investment]. Kyiv: Basics. (in Ukrainian)
9. Shishkov Yu. V. (1972) «Obshchiy rynek»: nadezhdy i deystvitel'nost' [The Common Market: Hopes and Reality]. Moscow: Thought. (in Russian)
10. Zuev V.N. (2014) Metodologiya klassifikatsii i otsenki form regional'noy integratsii [Methodology for classifying and evaluating forms of regional integration]. *Eurasian Economic Integration*, no. 3(24), pp. 25–42.
11. Keynes Dzh.M. (1993) Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. Moscow: Economy. (in Russian)
12. Mensa K.M. (2014) Progressivnoe formirovanie ekonomicheskogo soobshchestva stran Zapadnoy Afriki (EKOVAS) s tsel'yu ekonomicheskoy integratsii [Progressive Formation of the Economic Community of West African Countries (ECOWAS) for Economic Integration]. *Problems of Economics and Legal Practice*, no. 2, pp. 245–246.
13. Bulatova A.S., Liventseva N.N. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya [World economy and international economic relations]. Moscow: Master: NIC INFRA-M. (in Russian)
14. Morgoev B.T. (2014) Regional'naya integratsiya kak element ustoychivo-sbalansirovannogo razvitiya territoriy [Regional integration as an element of sustainable development of territories]. *Problems of Economics and Legal Practice*, no. 6, pp. 164–167.
15. Ganeeva M.V. (2016) Problema effektivnosti regional'nykh integratsionnykh projektov v sovremennoy ekonomike [The problem of the effectiveness of regional integration projects in the modern economy]. *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Economics*, no. 2, pp. 50–61.
16. Kurbanov R.A. (2015) Ekonomicheskaya integratsiya: ponyatie, teorii i vidy [Economic integration: concept, theories and types]. *Problems of Economics and Legal Practice*, no. 2, pp. 107–111.
17. Ry'ndzak O.T. (2015) Mizhnarodna ekonomichna integratsiya u sy'stemi chy'nny'kiv derzhavnoyi migracijnoyi polity'ky [International economic integration in the system of factors of state migration policy]. *Global and national economic problems*, no. 3, pp. 655–660.
18. Mary'nina S.V. (2014) Sutnist', problemy' ta perspekty'vy' rozvy'tku form mizhnarodnoyi ekonomichnoyi integratsiyi [The essence, problems and prospects of development of forms of international economic integration]. *Foreign trade: economics, finance, law*, no. 5–6, pp. 40–47.